

Frank van Dam en Femke Daalhuizen

Vergrijzing als kans voor dorpen

Dorpen vergrijzen. Dat impliceert bepaalde ruimtelijke opgaven, maar biedt ook nieuwe perspectieven aan dorpen. De oudere van de toekomst is immers vitaal, welvarend, mobiel en hoog opgeleid. Het omvangrijke sociale kapitaal onder ouderen is een belangrijke bron voor lokale burgerinitiatieven, het lokale verenigingsleven en de lokale mantelzorg. Ouderen worden daarmee van steeds groter belang voor de sociale cohesie en de lokale vertegenwoordiging naar hogere bestuurslagen.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (2013) verwacht dat het aandeel ouderen (65+) in de bevolking de komende decennia zal toenemen van 16 procent nu tot zo'n 25 procent in 2040. Het aandeel 75-plussers zal verdubbelen van 7 procent nu tot zo'n 14 procent in 2040. De sterke toename van het aandeel ouderen wordt veroorzaakt door een combinatie van factoren: de veroudering van de omvangrijke babyboomgeneratie (1945-1960), de lage vruchtbaarheid en de toegenomen levensverwachting.

Waar de grote steden relatief jong zullen blijven, zal vooral op het platteland het aandeel ouderen in de toekomst groot zijn. In vele dorpen zal in 2040 één op de drie inwoners ouder zijn dan 65 jaar. Dit zal een enorm effect hebben op de leefgemeenschappen in dorpen, temeer daar de potentiële beroepsbevolking op het platteland evenzeer zal krimpen (Planbureau voor de Leefomgeving, 2011). In de toekomst zal het aantal werkenden niet toereikend zijn om – gegeven de huidige techniek en organisatie van de dienstverlening – aan de stijgende zorg- en consumptievraag van ouderen te voldoen. Echter, door allerlei maatschappelijke ontwikkelingen zullen niet alleen de dorpen van straks een ander karakter

hebben dan de dorpen van gisteren, ook de ouderen van de toekomst zullen andere kenmerken hebben dan de ouderen van nu. De vergrijzing stelt ons dan ook niet alleen voor (ruimtelijke) opgaven, maar biedt ook kansen en opent nieuwe perspectieven. Juist voor dorpen. Dit artikel is gebaseerd op een onderzoek naar de ruimtelijke gevolgen van vergrijzing (Planbureau voor de Leefomgeving, te verschijnen).

Veranderende dorpen

Dorpen op het platteland van Noordwest-Europa zijn al sinds de Tweede Wereldoorlog in een fundamenteel veranderingsproces gewikkeld (zie het artikel van Thissen en Loopmans in deze Rooilijn). Het platteland is naast productieruimte een consumptieruimte geworden, waarin, naast de landbouw, functies als natuur, recreatie en vooral het wonen steeds belangrijker zijn geworden. De algehele schaalvergroting van het bestaan heeft evenwel vele dorpen doen veranderen van autonome dorpen in woondorpen. In de dorpen zijn de bewoners voor hun dagelijkse behoeften en activiteiten betrokken op een wijde omgeving. Het draagvlak van lokale voorzieningen als winkels en scholen staat onder druk.

Eén van de onontkoombare demografische veranderingen betreft de vergrijzing: het toenemende aandeel ouderen onder de dorpsbewoners. In de komende decennia zal in sommige dorpen het aandeel ouderen (65+) toenemen tot boven de dertig procent (Planbureau voor de Leefomgeving, te verschijnen). Dorpen in peri-urbane gebieden of gebieden die landschappelijk als aantrekkelijk worden beschouwd trekken nog huishoudens aan met een voorkeur voor landelijk wonen (Daalhuizen e.a., 2011). Maar met name de dorpen in een minder aantrekkelijke omgeving ondervinden een sterke vergrijzing, mede als gevolg van het uitblijven van nieuwkomers (Verwest e.a., 2010). Die vergrijzing zal van grote betekenis zijn voor de sociale samenhang in de dorpen en voor het draagvlak van allerlei lokale voorzieningen. Een toenemend aandeel ouderen impliceert namelijk nieuwe marktverhoudingen: een veranderende vraag leidt tot veranderende draagvlakken voor en daardoor een veranderend aanbod aan producten, diensten en voorzieningen.

De oudere 2.0

Niet alleen dorpen veranderen van karakter, ook de ouderen veranderen. De nieuwe oudere, van de naoorlogse geboortegolf, is namelijk gemiddeld welvarender, vitaler, automobieler, actiever, beter geïnformeerd en mondiger dan de oudere van eerdere generaties. De nieuwe ouderen zijn bovendien gemiddeld hoger opgeleid dan hun voorgangers en het verschil tussen mannen en vrouwen in opleidingsniveau wordt steeds kleiner. De nieuwe ouderen zijn de kinderen van de welvaartsgroei en emancipatiegolf van de jaren zestig en zeventig, en de daaraan gerelateerde toegenomen toegang tot het hoger onderwijs. De verwachting is dat in 2025 het verschil

in opleiding tussen mannen en vrouwen, en tussen stedelingen en plattelandsbewoners nog maar minimaal zal zijn. Het opleidingsniveau bepaalt in zekere zin het gedrag van ouderen. Een hogere opleiding en een hogere arbeidsparticipatie betekent immers doorgaans een hoger inkomen en een andere leefstijl. Ouderen van nu en morgen hebben meer te besteden en vertonen een ander consumptiepatroon dan hun voorgangers.

De oudere van nu is ook vermogender dan zijn voorganger, met name als gevolg van het sterk toegenomen eigenwoningbezit onder ouderen (een eigen woning die in veel gevallen inmiddels volledig is afgelost) en de waardestijging die woningen in de laatste twintig jaar hebben doorgemaakt. Dit geldt overigens niet voor alle ouderen. Bovendien wordt deze welvarende groep ouderen over een jaar of vijftien, twintig opgevolgd door een generatie ouderen met een restschuld op de eigen woning (door de introductie van de aflossingsvrije hypotheek) en een geringe overwaarde (of zelfs onderwaarde) op de eigen woning, vanwege de latere instap op de koopwoningmarkt. De ouderen van nu en de toekomst is misschien niet gezonder, maar wel vitaler en daarmee tot hogere leeftijd actiever dan de huidige generatie ouderen. De komende generatie ouderen heeft in het algemeen een fysiek minder zware arbeids-carrière achter de rug. En bij mensen met chronische ziekten is met hulp- en geneesmiddelen het aantal beperkingen steeds verder terug te dringen.

Ouderen worden steeds mobieler: er is sprake van een steeds hoger rijbewijs- en autobezit onder ouderen. Bezit in 1985 nog geen één op de drie ouderen (30 procent)

een rijbewijs, inmiddels is dat toegenomen tot twee op de drie (67 procent). Onder vrouwen nam dit toe van 13 naar 49 procent. Het autobezit onder ouderen is sinds 1985 toegenomen van 24 naar 48 procent. Het hoge rijbewijs- en autobezit onder de huidige 45-65 jarigen is voorbode van een nog hoger rijbewijs- en autobezit onder de ouderen van de toekomst. Daarbij zullen de verschillen tussen mannen en vrouwen steeds kleiner worden. De actieradius (mogelijkheden) en de actieruimte (gedrag) van ouderen zijn door het toegenomen autobezit groter geworden. Wat het autobezit betreft, is er sprake van een verschil tussen stedelingen en plattelandsbewoners. Ouderen die in steden wonen hebben minder vaak een auto dan ouderen die op het platteland wonen. Dit varieert van 37 procent van de ouderen in zeer sterk stedelijke gemeenten tot 55 procent van de ouderen in niet stedelijke gemeenten. Bij de vijfenzeventigplussers onder hen is dit verschil relatief nog groter: hier varieert het autobezit van 27 procent in zeer sterk stedelijke gemeenten tot 44 procent in niet-stedelijke gemeenten. De auto is een van de belangrijkste kurken waarop het platteland drijft. Het bezit daarvan of de toegang daartoe is soms bittere noodzaak.

Een laatste hulpbron van ouderen is hun beschikbare (vrije) tijd. Hier was de laatste jaren een kentering zichtbaar: de gemiddelde pensioenleeftijd is in de afgelopen zes jaar immers sterk opgelopen, van 60 naar 63 jaar. En de wettelijke pensioenleeftijd wordt in de komende jaren opgetrokken van 65 naar 67 jaar. Tegelijkertijd hebben we de laatste decennia een verdere toename van de levensverwachting meegemaakt. De resterende levensverwachting (de levensverwachting van een 65-jarige) is voor

mannen sinds de invoering van de AOW in 1957 met ongeveer een kwart opgelopen tot circa 18 jaar en verwacht wordt dat deze nog zal toenemen tot ongeveer 20 jaar in 2040. Tussen 1957 en 2011 steeg de resterende levensverwachting van 65-jarige vrouwen van 15,7 naar 21,2 jaar; in 2040 zal de resterende levensverwachting verder zijn gestegen naar circa 22,5 jaar. Ouderen werken in de toekomst weliswaar langer door, maar leven nog veel langer door dan de ouderen van vroeger. Met andere woorden: de hoeveelheid beschikbare (vrije) tijd van ouderen (van straks) neemt toe, maar komt pas op latere leeftijd beschikbaar.

De oudere van de toekomst kan zich anders gedragen en zal zich dus anders gedragen. Andere mogelijkheden die gepaard gaan met andere levensoriëntaties en andere preferenties leiden tot veranderende leefstijlen. Ook technologische ontwikkelingen en mogelijkheden spelen daarbij een rol. De oudere van de toekomst is volledig vertrouwd met navigatiesystemen, internet, sociale media en smart phones en zal in toenemende mate wonen in smart homes voorzien van allerlei domotica. Dat laatste is nu nog duur, maar zal over tien, twintig jaar wel betaalbaar en daarmee volledig ingeburgerd zijn. Zowel de actieruimte als de connectiviteit van ouderen neemt toe. Tegelijkertijd blijft behoefte bestaan aan contacten, activiteiten en betrokkenheid in lokale gemeenschappen.

De opgave

Toegegeven, dé oudere 2.0 bestaat niet: de ouderen van straks hebben verschillende hulpbronnen (opleiding, inkomen) en verschillende preferenties, behoeften en leefstijlen. Die hulpbronnen, preferenties, behoeften en leefstijlen veranderen boven-

dien met de leeftijd. Toch lijkt het erop dat de kwetsbare groep ouderen relatief steeds kleiner wordt, althans in de komende tien, vijftien jaar. Bepaalde problemen (van bereikbaarheid tot eenzaamheid en van vervoersafhankelijkheid tot armoede) worden weliswaar groter, maar gelden voor steeds minder mensen (vergelijk Van Dam, 1995). De huidige opgave (hoe houd je ouderen in dorpen zelfredzaam en hoe waarborg je de kwaliteit van leven voor ouderen in dorpen?) blijft daarmee relevant, maar lijkt niet onoverkomelijk. Wel kan deze opgave op de langere termijn groot worden, als over een jaar of vijftien de grote groep nieuwe ouderen de leeftijd van tachtig passeert. Dan kan bijvoorbeeld de buurvrouw op basis van de verplichte medische keuring haar rijbewijs niet meer verlengen, waardoor ze geen vervoer meer kan aanbieden en is de buurman te oud om drie tuinen te kunnen blijven onderhouden. Daarom moet nu al worden nagedacht over nieuwe woon-zorgarrangementen en nieuwe vervoersarrangementen in de dorpen van de toekomst.

De mate waarin aan de zorg- en consumptiebehoeften van ouderen is te voldoen, raakt bij het doorschuiven van de grote groep babyboomers naar de (hoog-) bejaarde leeftijd uiteindelijk steeds meer afhankelijk van de steun van de potentiële beroepsbevolking die de benodigde producten en diensten kan leveren. En juist in de vergrijzende plattelandsgregio’s krimpt de potentiële beroepsbevolking verhoudingsgewijs snel. De zelfredzaamheid en levenskwaliteit van ouderen wordt daarmee in de dorpen nog afhankelijker van mobiliteit, connectiviteit en bereikbaarheid dan in de steden. Daarbij is het de vraag in welke mate en op welke termijn

bezorgdiensten en digitale dienstverlening, zoals e-health, tot in alle uithoeken van het land beschikbaar, betaalbaar en daarmee voor iedereen toegankelijk worden. Hierbij is sprake van een paradox: de introductie van nieuwe technieken, zoals domotica of e-health via glasvezel, vindt immers als eerste plaats daar waar het rendement het hoogst is, in dichtbevolkte gebieden, en niet in afgelegen dorpen waar de behoefte daaraan op termijn hoger zal zijn.

Nieuwe kansen

Naast mobiliteit, connectiviteit en bereikbaarheid zal de sociale cohesie in dorpen een steeds belangrijke pijler worden voor de kwaliteit van leven ter plaatse. Hier biedt de vergrijzing nieuwe kansen voor dorpsgemeenschappen. De vergrijzing van de dorpen betekent gewijzigde verhoudingen tussen generaties. Ook ontstaan er mogelijkheden en kansen voor nieuwe sociale netwerken en voor nieuwe vormen van wederzijdse hulp (het uitruilen van diensten) en mantelzorg. De oudere 2.0 beschikt immers over meer tijd en veel meer sociaal kapitaal dan de oudere van vroeger. Dat kan van grote betekenis zijn voor lokale gemeenschappen. De babyboomers worden zowel de dragers van het lokale verenigingsleven als van initiatieven van onderop: van lokale voorzieningen tot lokale energieopwekking, van lokale vervoersarrangementen tot lokale mantelzorg, en van landschapsbeheer tot natuurbescherming. Met andere woorden: de oudere 2.0 zal fungeren als de drager van de energieke samenleving in dorpen: “een samenleving van mondige burgers en met een ongekende reactiesnelheid, leervermogen en creativiteit” (zie Hajer 2011, p. 9) en daarmee als drager van een nieuw lokaal bewustzijn.

Mede onder aanvoering van de nieuwe ouderen zullen dorpen zich reorganiseren. De schaalvergroting van het bestuur (door gemeentelijke samenvoegingen) leidt nu al tot een nieuwe lokale laag van overleg en het belang daarvan wordt steeds groter. De inbreng van ouderen daarin - met hun tijd, kennis, ervaring en sociale en (voormalige) professionele netwerk - wordt steeds belangrijker. De oudere van straks staat niet meer aan de kant, maar is betrokken en trekt zelfs de kar. Vanaf 2025 zal dit grote reservoir aan actieve ouderen met een groot sociaal kapitaal weer langzaam leeglopen en sluit dit window of opportunity zich weer.

Natuurlijk, het ene dorp is het andere niet: dorpen met een relatief gering sociaal kapitaal en een geringe sociale cohesie en dorpsbinding, zullen kwetsbaarder zijn dan dorpen waar het beschikbare sociale kapitaal omvangrijk is en de sociale cohesie groot. Het ene dorp komt sneller tot overeenkomst met een telecombedrijf over de aansluiting op het glasvezelnet of met een zorgaanbieder over het aanbrengen van domotica in woningen dan het andere dorp. De verschillen tussen dorpen kunnen daardoor groter worden. Bloeiende en kwijnende dorpen zullen naast elkaar bestaan, zelfs binnen één regio. In beide gevallen gaat het om zowel autonome dorpen als woondorpen (zie bijvoorbeeld ook Gardenier e.a., 2011).

De versnelde vergrijzing biedt dorpsgemeenschappen de komende tien tot vijftien jaar een enorm potentieel aan ouderen met tijd, kennis, vaardigheden, netwerken en organiserend vermogen. Een al te sombere blik op de dorpen van straks lijkt daarom onnodig. Integendeel, wie de oudere heeft, heeft de toekomst.

Frank van Dam (frank.vandam@pbl.nl) en Femke Daalhuizen (femke.daalhuizen@pbl.nl) zijn beide werkzaam bij het Planbureau voor de Leefomgeving

Literatuur

Centraal Bureau voor de Statistiek [2013] *Statline*, www.cbs.nl

Daalhuizen, F., S. Boschman, C. de Groot & F. van Dam [2011] 'Strijd om de plattelandswoning?', *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting*, jg. 17, nr. 4, p. 48-53

Dam, F. van [1995] *Meer voor minder. Schaalverandering en bereikbaarheid van voorzieningen in landelijke gebieden in Nederland*, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen Universiteit Utrecht, Utrecht

Gardenier, J.D., M. Nanninga, H. van Rijn & A. Weijer [2011] *Leven in de leegte. Leefbaarheid in Noord-Groningen anno 2010*, CAB, Groningen

Hajer, M. [2011] *De energieke samenleving. Op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie*, Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag

Planbureau voor de Leefomgeving [2011] *Nederland in 2040. Een land van regio's. Ruimtelijke verkenning 2011*, Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag

Planbureau voor de Leefomgeving [te verschijnen] *Vergrijzing en Ruimte*, Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag

Verwest, F., F. van Dam & F. Daalhuizen [2010] 'Het nieuwe wonen: het krimpende platteland rekent zich rijk', *Geografie*, jg. 19, nr. 9, p. 42-45